

національний колорит, привертає увагу і викликає інтерес до змісту: *Байцур, Зюзь, Келеберда, Килигей, Кульбака, Кушугум, Сапіга, Чечіль, Шкарупа, Штепа* та ін.

Отже, аналіз виявив "узгодження" звучання слова і його лексичного значення, що забезпечує найсприятливіші умови для реалізації експресивної функції лексичної одиниці. Особливості фонетичного оформлення слова-знака зазвичай знаходять своє відображення і в його семантичній структурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1961.
2. Богин Г. И. Фоносемантика как одно из средств пробуждения рефлексии // Фоносемантические исследования. – Пенза, 1990. – С. 25-36.
3. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999.
4. Журавлев А. П. Фонетическое значение. – Л., 1974.
5. Левицький В. В. Символізм звуковий // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Укр. енцикл., 2007. – С. 604-605.
6. Левицький В. В. Семантика и фонетика. – Черновцы: Изд-во Черновецкого ун-та, 1973.
7. Левицький В. В. Фонетическая мотивированность слова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 1. – С. 26-37.
8. Мацько Л. І. Вигук // Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К.: Укр. енцикл., 2007. – С. 68.
9. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові. – К., 1981.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. – К.: Вища школа, 2003.
11. Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: СИНТО, 1993.
12. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986.

In the article phonetic means of representation of lexical units' expressivity are reflected, the influence of Ukrainian language's vocalizm and consonantizm on the forming of semantics of expressive lexical units is found out.

Key words: expressivity of lexical units, phonetic means, symbolic meanings of vowels and consonants.

Семенець О.О.

ЛІНГВОСИНЕРГЕТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ФЕНОМЕНУ СТИЛЮ

Процеси стилетворення в поетичному тексті розглядаються з позицій лінгвістичної синергетики. Розкривається взаємодія детерміністичності та випадковості як регулятивних механізмів організації складної нелінійної

дискурсивної системи.

Ключові слова: стиль, лінгвістична синергетика, імовірність, стохастичні закономірності, детермінізм, аттрактор, складність, нерівноважність, самоорганізація.

Лінгвістична синергетика пропонує новий підхід у вивченні феномену стилю, нове бачення внутрішніх механізмів та законів, що керують процесами стилетворення. Цей новий напрям мовознавчої науки прагне встановити в досліджуваних мовних процесах дію універсальних синергетичних закономірностей, які визначають самоорганізацію й автопоезис складних структур – їх самодобудовування та збереження ідентичності в змінному середовищі. Актуальним завданням при такому підході виступає аналіз феномену стилю у зв'язку з імовірнісними, випадковими процесами, які мають місце при розгортанні дискурсу, та дією пріоритетів авторської свідомості, що детермінують функціональний вибір мовних одиниць.

Лінгвосинергетика розвивається з урахуванням здобутків концепції бельгійського вченого Іллі Пригожина, який створив нерівноважну термодинаміку, теорію змін, визначивши тим самим фізичні основи теорії самоорганізації; суголосних із цією концепцією розроблень школи С. П. Курдюмова, а також філософського осмислення цих нових підходів у працях О. М. Князевої. Основні поняття й ідеї цієї теорії: відкритість системи (тобто здатність сприймати зовнішню інформацію та енергію), нелінійність, дисипативність, локалізація, віддаленість від стану рівноваги, режим із загостренням, структура-аттрактор – описують основні умови самоорганізації та саморозвитку системи.

У найзагальніших рисах процес розвитку системи становить чергування зон біфуркації, тобто зон розгалуження шляхів еволюції, коли з тієї чи іншої причини система втрачає рівновагу й основною її характеристикою виступає віртуальний характер альтернативних сценаріїв подальшої еволюції, – та періодів стійкості, рівноваги, коли система організується навколо структур-аттракторів.

Під аттрактором у синергетиці розуміють відносно стійкий стан системи, який ніби притягує до себе всю множину траєкторій її розвитку, незалежно від початкових умов. Властивий певній системі спектр структур-аттракторів виникає на розвинутих, асимптотичних стадіях процесів. Він організує поле шляхів розвитку й за своєю природою не є матеріальною структурою самої системи, а становить певний ідеальний образ: “Це – свого роду план еволюції, який є потенційним (тобто ще не реалізованим, більше того, явно не все в ньому буде реалізоване), передданим (наперед визначеним власними характеристиками цього середовища, ступенем їх нелінійності), неоднозначним” [6, 111].

Таким чином, у динаміці розвитку системи перемикаються випадкові, стохастичні, дисипативні процеси та періоди виходу на структуру-аттрактор, що є наперед заданим у цьому середовищі. Головну роль тут відіграє детермінація з боку цілого: “Майбутній стан системи ніби притягує, організує, формує наявний її стан” [Там само]. У ході когнітивних та креативних процесів такий аттрактор

творчої діяльності утворюють основна ідея, улюблена думка, настановчий план митця, ключовий образ – та провідна нитка, яка зумовлює відбір матеріалу, його оброблення, компоновання, акцентування згідно з ідейно-естетичними ідеалами автора. Перебіг творчих процесів, таким чином, визначається взаємодією інтенційності й атрактивності мислення, резонансним відгуком ритмів свідомості та підсвідомості, сфери вербального та невербального.

Творчі пошуки митця – це певний аналог процесів конструктивного хаосу в системі. Синергетику відрізняє новий погляд на явища хаосу та випадковості. Шлях від хаосу (в тому розумінні, як уживали це слово давні греки, – неупорядкованої складності) до космосу (впорядкованої складності) ґрунтується на закономірностях самоорганізації системи. Синергетика інтерпретує хаос як конструктивний механізм. Він необхідний для того, щоб система вийшла на атрактор, на властиву тенденцію розвитку, щоб був ініційований процес самодобудовування [6, 112].

У сфері творчої діяльності людини, при всій важливості впливу зовнішніх чинників та навіювання з боку об'єктивного світу поетичної мови з його законами постання художнього смислу, – цей процес, безперечно, є контрольованим і керованим авторською свідомістю. Але як підготовчий етап творчої діяльності стан генеративного хаосу, очевидно, є необхідним і закономірним. Певне, й для когнітивних структур зберігає своє значення відомий із загальної теорії систем універсальний принцип необхідної різноманітності елементів. Ступінь стійкості природних систем тим вищий, чим більшою є їхня внутрішня різноманітність. Адже саме наявна різноманітність елементів забезпечує адаптацію системи до різних варіантів майбутнього.

Авторські варіанти художнього твору, варіювання різних комбінацій експресивних мовних засобів під час творчих пошуків становлять початковий етап нарощування енергії системи, слугують підготовкою до емерджентного інноваційного вибуху поетичної думки, художнього відкриття, справжньої знахідки автора – так з'являються вершинні точки акцентування граматичної семантики, виникає яскраво-неповторна авторська метафора.

Динаміка еволюції складних нелінійних систем виявляє постійну конкуренцію двох факторів. З одного боку – самовплив, самопідсилення (чи уповільнення) процесів, зумовлені дією позитивних (чи негативних) зворотних зв'язків, спрямованих на розбудову структури, на саморегулювання системи. З другого боку – дисипативні процеси, фактор розмивання, розсіювання енергії як вияв загальних механізмів хаосу. Хаос, пов'язаний з різного роду обмінними процесами, відіграє конструктивну роль у двох планах: не лише у виборі шляху еволюції системи, а й у ході самих процесів розбудови складного еволюційного цілого. “Фігурально висловлюючись, хаос виступає в ролі “клею”, який пов'язує частини в єдине ціле” [5, 69].

Специфічну рису високоорганізованих систем становить поєднання принципу високої впорядкованості детерміністичного типу з імовірнісним (стохастичним) принципом роботи. Ю. Лотман відзначає “непередбачуваність за автоматичними алгоритмами” акту виникнення тексту в ході праці творчої свідомості й при цьому акцентує увагу на взаємодії принципів детермінізму,

ймовірності та випадковості: “<...> певні аспекти завжди залишаються передбачуваними (“традиція”) і якщо розглядати тільки їх, то процес видається безперервним і плавним, другі – передбачувані з певним ступенем імовірності, треті – повністю несподівані” [7, 352].

Як і в самій об’єктивній дійсності, у мові співіснують організація, впорядкованість – і явища ймовірнісні. “Детермінізм у побудові лінгвістичної теорії, – вважає І. Р. Гальперін, – надовго затримав поступальний рух нашої науки. Це стало особливо очевидним, коли лінгвісти звернулися до тексту, який за самою своєю суттю водночас і детермінований і “розмитий” [2, 4]. “Розмита” логіка організації мови якнайяскравіше виявляється у феномені підтексту, що його І. Р. Гальперін процесуально визначає як своєрідний “діалог” в одному повідомленні між двома паралельними потоками інформації – змістово-фактуальною та змістово-концептуальною [2, 48]. Підтекст, з огляду насамперед на його формальну невираженість, характеризується невизначеністю й розмитістю і саме тому перебуває “у сфері стохастичного перебору можливих рішень” [2, 50], зумовлюючи принципову неоднозначність інтерпретацій художнього тексту як його фундаментальну онтологічну характеристику.

На відміну від класичної механіки з її постулатом детерміністичної причинності для консервативних систем, у сучасних природничих науках визнається надмірна спрощеність теоретичної схеми лапласівського детермінізму. У наш час фізика більшою мірою орієнтована на виявлення розподілу ймовірності та випадковості у відкритих дисипативних системах. Нове ставлення до світу в сучасній науковій парадигмі співвідносне, на думку Іллі Пригожина, із закономірностями, які діють в універсумі художньої творчості. На цій підставі він передбачає зближення діяльності вченого і літератора: “Літературний твір, як правило, починається з опису вихідної ситуації за допомогою скінченної кількості слів. Причому в цій своїй частині оповідь іще відкрита для численних різноманітних ліній розвитку сюжету. Ця особливість літературного твору якраз і надає читанню захопливості – завжди цікаво, який з можливих варіантів розвитку вихідної ситуації буде реалізований. Так само й у музиці – у фугах Баха, наприклад, задана тема завжди припускає велику кількість продовжень, з яких геніальний композитор обирає на його погляд необхідне. Такий універсум художнього творчості дуже відрізняється від класичного образу світу, проте він легко співвідноситься із сучасною фізикою та космологією” [8, 51].

Думка щодо нелінійності мислення як провідної тенденції розвитку сучасної науки набуває дедалі більшого визнання. Так, К. Лентон, один зі співробітників Інституту складних адаптивних систем у Санта-Фе (США), автор концепції “штучного життя”, висловлює припущення, що наука в майбутньому може стати менш “лінійною” і більш “поетичною”, розуміючи під поетичністю “дуже нелінійне використання мови”, при якому значення є чимось більшим, ніж проста сума частин [див. про це 12, 76].

У зв’язку з цим заслуговує на особливу увагу думка Е. Косеріу щодо поетичної мови як потенційного максимуму втілення національної мови (оскільки інші типи текстів функціонально бідніші й виявляють більший ступінь

стандартизованості) [11]. Погляди Е. Косеріу, за спостереженнями В. П. Григор'єва, знаходять підтримку у висловленнях О. Потебні, К. Фосслера, В. Виноградова, М. Бахтіна [див. 3, 25]. Плідність і перспективність такого підходу засвідчують праці В. П. Григор'єва [3], О. Г. Ревзіної [10] та інших фахівців у царині лінгвопоетики. “<...> граматики мови художньої літератури, включаючи в себе нормативну граматику, виявляється значно потужнішою системою породження смислів, гнучкішою, багатшою. Знімається багато заборон на сполучуваність змістів, виявляються недійсними ті фільтри й обмеження, які вводяться при побудові породжувальної граматики практичної мови”, – наголошує О. Г. Ревзіна [10, 128].

Інтерпретація мови як коду з імовірнісними обмеженнями, прийнята в математичній лінгвістиці [1, 114 – 123], а текстів цією мовою як закодованих повідомлень дозволяє перейти до семантичного варіанта опису системи, оцінити ступінь її інформаційної складності. Усвідомлення безконечної складності зовнішнього світу, в якому живе людина, і складної організації її внутрішньої, ментальної сфери веде до зростання складності поетичної мови, формального й змістового розширення словника, збільшення різноманітності станів мовного коду. Це, у свою чергу, має наслідком лаконізм і місткість поетичних формулювань, зовнішню формальну простоту – при семантичній складності мовного коду.

У центрі уваги синергетики – явища, які мають місце в зоні нестабільності. Згідно з концепцією нерівноважної термодинаміки І. Пригожина, в системі, яка перебуває поза станом стійкої рівноваги, а саме поблизу точки біфуркації, істотна конструктивна роль належить випадковості. Найменші зрушення в зовнішньому впливі, так само як і внутрішні флуктуації (випадкові відхилення величин від їхніх середніх значень), можуть змінити властивості системи кардинальним чином (“ефект метелика”), стати початком нового структуротворення. “Слід наголосити, що поблизу точок біфуркації в системах спостерігаються значні флуктуації. Такі системи неначе “коливаються” перед вибором одного з кількох шляхів еволюції, і знаменитий закон великих чисел, якщо розуміти його як звичайно, перестає діяти. Невелика флуктуація може послужити початком еволюції в цілком новому напрямі, який різко змінить усю поведінку макроскопічної системи. Неминуче напрошується аналогія із соціальними явищами і навіть з історією. Далекі від думки протиставляти випадковість і необхідність, ми вважаємо, що обидва аспекти відіграють істотну роль в описі нелінійних дуже нерівноважних систем” [9, 56].

У своїх пізніх семіотичних працях Ю. Лотман приділяє особливу увагу ролі факторів випадковості в ході творчої діяльності та в історії культури: “Реальний текст по відношенню до коду, норми, традиції і навіть до авторського задуму завжди виступає як дещо більш випадкове, підпорядковане непередбачуваним відхиленням” [7, 678], – й у зв'язку з цим зупиняється на ролі випадкових процесів в антиентропійному прирощенні інформації. У момент вибуху, пише дослідник, не діють механізми причинності чи ймовірності, вибір майбутнього реалізується як випадковість, саме тому він наділений дуже високим ступенем інформативності. Унаслідок вибуху домінантним може стати

будь-який елемент системи або навіть елемент з іншої системи. Однак наступний етап виявляє вже передбачуваний ланцюг подій, наслідки значні й цілком закономірні [7, 22-23, 679].

Загальновизнаною в сучасній теорії систем стала теза, що в складних системах з величезною кількістю елементів та значним числом ступенів свободи в кожного з них детерміністичний опис поведінки окремих елементів має бути замінений еволюцією розподілів імовірності. Само явище мовної метафори виступає певним еквівалентом імовірнісних методів пізнання. Вона є засобом смислотворення, генератором нової інформації й у науковому дискурсі: “Без витіснення метафоричних смислів зі сфери наукового дослідження неможливо одержати точне знання, а без створення метафоричних контекстів <...> неможливо одержати нове знання <...>” [4, 97].

Органічно цілісна система поетичної мови порівняно з практичним чи науковим дискурсом яскраво виявляє особливу логіку своєї організації та функціонування, в якій акцентовані нечітка логіка й відношення толерантності між елементами, властиві природній людській мові. Теорія “розмитих множин” (fuzzy sets) Л. Заде, так звана бейєсівська модель мови, що експлікує ймовірнісну структуру змістового наповнення знака в концепції В. В. Налімова, дозволяють розкрити природу “розпливчатості” й “дифузності” (полісемантичності) мовних феноменів, дають пояснення, чому “розмита” логіка природної мови виявляється більш гнучкою і в багатьох ситуаціях сильнішою, ніж жорсткі формалізовані штучні системи, в тому числі мова математики.

Безперервність і континуальність мовних феноменів яскраво виражені в польовому принципі організації явищ на лексичному та граматичному рівнях мовної системи. Структура функціонально-семантичного поля (чітке ядро і розмита периферія) добре узгоджується з уявленням про нечіткі множини, периферійні елементи яких можуть за рядом ознак належати до сусідніх множин. Холістичний принцип архітектоники поетичного тексту теж має у своїй основі потенціал “розмитої” логіки природної мови – розпливчатість, гнучкість семантики мовних одиниць та їхню чутливість до контекстуального оточення. На цих особливостях “нечіткої” логіки ґрунтуються механізми виникнення якісно нових складників змісту на макрорівні художнього цілого.

Зрозуміло, що творчість митця не підпорядкована сліпій випадковості в макрорівневих дисипативних процесах. Визначальна роль належить авторським пріоритетам, цінностям ментальної сфери. Явні й латентні, свідомі й підсвідомі настанови, сконцентрованість на одній головній ідеї детермінують відбір, відсікання “непотрібного” з усієї різноманітності способів вираження думки: “Творче мислення відбувається не шляхом випадкового перебору варіантів, а завдяки вибору головного, щоб організувати ціле. Самоорганізація відбувається навколо цієї ключової ланки. Саме мистецтво критичної оцінки початкової різноманітності версій розв’язання проблеми, мистецтво вибору головного, а зовсім не вміння генерувати цю різноманітність, часто розглядають як ознаку талановитості людини” [6, 116].

О. М. Князева і С. П. Курдюмов пропонують нову, синергетичну гіпотезу механізмів людського пізнання й творчої діяльності, чуттєвої та інтелектуальної

інтуїції. Виникнення нового знання вони розглядають як результат виходу відкритої нелінійної системи людської свідомості на структуру-атрактор. Потрапляючи до сфери тяжіння такого атрактора, елементи розумової сфери спонтанно самовибудовуються в певну смислову структуру: “Загадка творення, креативності – це саме загадка поєднання, синтезу. <...> потрібно зосередитися на єдиному, щоб усе різномірне стягнути, скерувати до певної проблеми. Парадоксально, що зв’язок з усім, єдина хвиля асоціацій устанавлюється саме в режимі концентрації” [6, 117].

Отже, множинності шляхів розвитку, складному характеру взаємодії зовнішнього впливу на мовну систему та внутрішніх механізмів її саморегулювання найбільшою мірою відповідає детерміністично-стохастичний опис мовних явищ. У мовно-естетичних закономірностях організації художнього тексту повною мірою виявляються ознаки нелінійності, багатовимірності й багатоваріантності світу як універсальні характеристики його будови й еволюції. Художній текст, таким чином, природно вписується в загальну картину об’єктів уваги “нового детермінізму” постнекласичної науки. Урахування великої кількості змінних, багатьох складників і аспектів організації художнього тексту в динаміці еволюції системи вимагає реалізації принципу нелінійності та когнітивної інтегративності в самому лінгвосинергетичному дослідженні.

Певний образ бажаного результату в мовній практиці передбачає існування варіантів більше ніж однієї його реалізації, що зумовлене високою надлишковістю мовного коду. Імовірнісна природа причинності виступає основою явища стилю, який постає на ґрунті самої можливості вибору одиниць з ряду синонімічних або варіантних. Детермінація з погляду авторської свідомості взаємодіє зі стохастичними закономірностями перебору можливих варіантів форми вираження думки в процесі творчих пошуків митця на етапі нарощування енергії системи.

У складній нелінійній дискурсивній системі детерміністичність і випадковість перебувають у відношеннях взаємного доповнення. Стохастичний вибір альтернатив подальшої еволюції відбувається в межах певного, детермінованого поля можливостей: картина світу автора визначає стохастичні її відображення в мовних творах; моделювання можливих світів має місце в межах цілісної авторської концепції художнього твору; актуально нескінченні інтерпретації потенційно закладені в завершеному творі словесного мистецтва. Цілісність і поліваріантність мовного твору виявляють новий, синергетичний аспект Гумбольдтової опозиції “процес – результат”.

Перспективу подальших лінгвосинергетичних досліджень становить виявлення закономірностей акцентування локусів та автопоезису в нелінійній нерівноважній системі художнього тексту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С., Мельчук И. А., Падучева Е. В., Фрумкина Р. М. О точных методах исследования языка. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 163 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 140 с.

3. Григорьев В. П. Поэтика слова. На материале русской советской поэзии. – М.: Наука, 1979. – 344 с.
4. Гусев С. С., Тульчинский Г. Л. Проблема понимания в философии: Философско-гносеологический анализ. – М.: Политиздат, 1985. – 192 с.
5. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Антропный принцип в синергетике // Вопр. философии. – 1997. – № 3. – С. 62-79.
6. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Интуиция как самодостраивание // Вопр. философии. – 1994. – № 2. – С. 110-122.
7. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб.: Искусство – СПб, 2000. – 704 с.
8. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопр. философии. – 1991. – № 6. – С. 46-52.
9. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
10. Ревзина О. Г. К построению лингвистической теории языка художественной литературы // Теоретические и прикладные аспекты вычислительной лингвистики / Под ред. В. М. Андрущенко. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – С. 107-135.
11. Coseriu E. Thesen zum Thema “Sprache und Dichtung” // Beiträge zur Textlinguistik / Hrsg. W.-D. Stempel. – München: Fink, 1971. – S. 185-187.
12. Horgan J. From Complexity to Perplexity // Scientific American. – 1995. – June. – P. 74-78.

The processes of style forming in poetic text are examined on the ground of the linguistic synergetics. Cooperation of deterministic and stochastic laws as regulative mechanisms of the organization of complex nonlinear discursive system is analyzed in the article.

Key words: style, linguistic synergetics, probability, stochastic laws, determinism, attractor, complexity, self-organization.

Струганець Л.В.

СТИЛІСТИЧНА ТРАНСПОЗИЦІЯ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У статті на матеріалі словників проаналізовано процес стилістичної транспозиції лексичних одиниць української літературної мови. Простежуються різні типи стилістичних змін: нейтралізація стилістично забарвленої лексичної одиниці, розвиток стилістичного забарвлення лексичної одиниці і перерозподіл між різними групами стилістично забарвленої лексики.

Ключові слова: стилістична транспозиція, стилістичний статус, стилістична нейтралізація лексики, термінологізація, детермінологізація, кодифікаційний реєстр.

У словниковому складі української літературної мови багатогранний процес взаємодії зовнішніх чинників із внутрішніми закономірностями мовного розвитку інтенсивно виявляється не лише у збагаченні й оновленні лексики, але й у стилістичній транспозиції слів. У лексикологічних і лексикографічних